

Rapport over projekt om koncentrationspolitikken i Grønland 1940-2009

Udgivet Juli 2016, Jens Heinrich

Indledning

I dag er der i Grønland 17 byer og 56 bygder med en befolkning på lidt over 56.000 – i 1950 var der knap 24.000 indbyggere og omkring 150 beboede steder. Altså er befolkningen mere end fordoblet og antallet af beboede steder er halveret. At det ikke kun er et fænomen, der gjorde sig gældende indtil 1979 fremgår af, at antallet af bygdeboere siden Hjemmestyrets indførelse er faldet fra 12.000 til 8.000, mens antallet af beboere i byerne er steget.

Koncentrationspolitik er et af de politiske tiltag, der blev iværksat i forlængelse af Grønlands-kommissionens anbefalinger (1948-50) og som gik ud på, at befolkningen skulle bo færre og større steder. Koncentrationspolitikken relaterer sig til mange forskellige aspekter ved det grønlandske samfund og den historiske udvikling. Det omhandler kultur, identitet, erhverv, modernitet og samfundsopbygning.

Moderniseringen af Grønland efter Anden Verdenskrig indeholdt tanken om, at en koncentrering af befolkningen ville gavne på flere fronter. Faktisk var en koncentrering af befolkningen en forudsætning for et moderne Grønland, mente mange. Fiskeriet var udset som det erhvervsmæssig og økonomiske grundlag. Overgangen fra en naturaliebaseret økonomi til en pengeøkonomi krævede en helt andet infrastruktur – der skulle bygge afsætningssteder, havne, værksteder og fabrikker til forarbejdning af fiskene, og en koncentrering af befolkningen ville lette på udbuddet af arbejdere til fiskefabrikker og der kunne investeres i færre byer. Målet var en selvåren økonomi i Grønland, og den danske stat regnede med at en periode med massive investeringer til opbygning af infrastruktur, fiskerifaciliteter, sygehus, skoler og en koncentrering af befolkningen i de udsete økonomiske vækstcentre, ville resultere i en selvåren grønlandsk økonomi baseret på et industrielt fiskeri. Stordriftsfordelene, som der blev sigtet på, lod sig lettest ske, hvis antallet af beboede steder blev nedbragt betragteligt. Samtidigt ville skolerne kunne gøres større og dermed billigere pr. elev, ligesom serviceniveauet ville kunne hæves i kraft af det større befolkningsgrundlag ved de større steder. Endelig ville et moderne kulturliv lettere kunne udbydes ved større steder. Det moderne, oplyste og civiliserede menneske havde brug for et kulturliv for at kunne fungere. Kort sagt, så var den spredte bosætning uforlignelig med et moderne samfund. Heri lå således også tanken, at det hidtidige samfund var ude af trit med den ønskede udvikling. Tingene skulle laves om. I denne modernisering var daniseringen; danske værdier, dansk kultur og dansk sprog det tilstræbte mål og tanken går igen hos mange toneangivende personer fra perioden, selvom også andre advarede mod en for massiv og gennemgribende forandring. En af de sejlivede forestillinger omkring den historiske udvikling er, at alt var styret og kontrolleret af danskere. At man også fra grønlandsk side havde holdninger og evnede at påvirke de politiske vinde er undersøgt i flere redegørelser.

I 1953 oprettede Grønlands Landsråd eksempelvis en befolkningskommission, der skulle bidrage til den konkrete udformning af politikken. Landsrådet havde set, at de foretagne flytninger var præget af manglende viden – om tilflytningsstederne, om de forflyttede og derudover var forberedelserne til flytningerne kritisable. Befolkningskommissionen henledte ligeledes opmærksomheden på, at den nordligste del af Vestgrønland burde friholdes fra politikken, da omstændighederne her var anderledes end i den sydligere del.

I løbet af moderniseringen opstod den tanke at byerne ikke var rigtigt grønlandske, og at den rigtige grønlandske kultur kun fandtes i yderdistrikterne.¹ Muligvis som en reaktion på daniseringen. I det første landsstyre i 1979 blev der oprettet et landsstyreområde for bygder og yderdistrikter. Yderdistrikterne var indtil da blevet negligeret og hensigten bag landsstyreområdet var, at yderdistrikterne skulle tilgodeses, blandt andet i form af øget bevillinger. I 1990 blev landsstyreområdet nedlagt, og på sin vis fortsatte koncentrationspolitikken dermed og er stadig en del af den politiske virkelighed i dag.

Litteratur om koncentrationspolitikken

Mængden af litteratur om Grønlands udvikling siden 1950 er mangfoldig, men her er en overordnet beskrivelse af materiale, der direkte omhandler koncentrationspolitikken.

Søren Forchhammers afhandling "Gathered og dispersed?" (1997) undersøger Landsrådets rolle i politikken og især rådets befolkningskommission fra 1953. Afhandlingen, der er ved at udkomme i en lettere tilgængelig version, viser at de grønlandske politikere ønskede at yde en indflydelse og evnede i flere henseender at gøre det.

Steen Jeppsons speciale "Befolkningskoncentrationer, den ultimative, rette løsning?" (2009) undersøger den grønlandske befolknings holdninger til politikken. Specialet anfører, at holdningerne ændredes over tid mod en mere kritisk tilgang. Indledningsvist havde politikken derimod været positiv. En af udfordringerne ved en kortlægning af befolknings holdninger er imidlertid, at finde udsagn og holdningstilkendegivelser. Grunden til dette er, at Befolkningen har Selvstyret/Hjemmestyrets "Landsplanredegørelse", senest fra 2015, er det offentliges redegørelse over den demografiske og erhvervspolitiske udvikling.

Ulla Lynges speciale "Hvad med bygderne – blev planerne til virkelighed?" (1991) er en analyse af Hjemmestyrets bygdepolitik med udgangspunkt i handlingsprogram omkring etablering af produktionsanlæg i bygder.

Ejvind Sachsens speciale "Landsrådet og koncentrationspolitikken – en undersøgelse af Grønlands landsråds holdning til lokaliseringspolitikken i Grønland 1951-71" omhandler selvsagt, hvordan Grønlands landsråd forholdt sig til politikken i perioden. Sachse angiver en forskydning i holdningerne til politikken fra en positiv i starten til en tøvende i slutningen.

Kåre Henriksens afhandling "Grønlands bygder - økonomi og udviklingsdynamik" (2012) behandler forholdene for bygder og yderdistrikter i dagens Grønland. Afhandlingen gør på sin vis op med dogmet om, at disse steder er økonomiske urentable.

¹ Se Sørensen & Forchhammer (2014) for en diskussion om byen Nuuk som værende dansk eller ej.

Einar Lund Jensen har i en række artikler og værker behandlet bosættelsesstrukturen i Grønland, både før og efter 1950. Her skal nævnes "Bosættelsespolitik i Grønland - diskussionen om forandringer i bosættelsesstrukturen 1900-1950" (2013) og en artikelserie i Sermitsiaq i 2013.

Bosættelsesmønster før moderniseringen

Koloniseringen, der startede med Hans Egede i 1721, betød en mere fastboende befolkning i Grønland. Et af de mere overordnede principper omkring Grønland udgik fra beskyttelsesaspektet – et statsligt handelsmonopol blev igangsat i 1774 gennem den Kongelige Grønlandske Handel (KGH). Idéen var todelt; det grønlandske samfund skulle værnes mod omverdenen, altså måtte andre nationer ikke komme til Grønland, og dels måtte de grønlandske producenter (sælffangere) kunne handle med KGH. Beskyttelsen af det grønlandske samfund gik på, at en åbning af landet for kontakt med omverdenen ville betyde samfundets undergang. Den danske stat var således beskytter og dermed formynder. Mange steder flyttede folk imidlertid sammen til skade for erhvervsforholdene, og i 1820'erne var der præmier til folk, der flyttede ud til mindre steder. Dog uden den større succes.² I midten af 1800-tallet var der mange steder i Grønland elendige tilstande, blandt andet døde folk af hungersnød visse steder. En kreds af embedsfolk i Godthåb (Nuuk) ønskede derfor, at inddrage grønlænderne i styringen af egne anliggender med henblik på at forbedre levevilkårene. I 1850'erne startede derfor forstanderskabsrådene som forsøg, hvor grønlandske fangere og kateketer i fællesskab med fremstående embedsfolk (lægen, kolonibestyreren, præsten etc.) skulle deltage i styringen af lokalsamfundet. I starten af 1860'erne kom ordningen til at dække hele den grønlandske vestkyst. Rollefordelingen var således, at grønlænderne var eleverne, mens de udsendte embedsfolk var læremestrene i, hvordan et samfund skulle/kunne styres. Beslutningskompetencen var begrænset, da beslutninger altid skulle godkendes af inspektørerne på vegne af den danske rigsdag. Slutmålet for denne politiske opdragelse af grønlænderne var et samfund, der kunne klare sig selv gennem ansvarlighed og modenhed. Denne opdragelse fortsatte igennem lands- og kommuneråd. Før 1940 var den politiske målsætning: "Udvikling af den grønlandske Befolkning til en saadan Selvstændighed, at den en Gang kunde taale at træde i Forbindelse med andre Folk uden at gå til Grunde i Konkurrencen eller i de Onder, som Civilisationen fører med sig og som andre Steder har været Døden for de uciviliserede Racer, der er komne i Berøring med den hvide Mand." Samme grundidé prægede den efterfølgende tid, blot med den mente, at den grønlandske befolkning i løbet af krigen havde gennemgået en modning og følelsen var nu, at tiden var kommet til at tage næste skridt.

Angående bosættelsesstrukturerne og de politiske vinde, der lå bag, så er billedet i første halvdel af det 20. århundrede, at landsråd og kommuneråd anså det for vigtigt at forbedre erhvervs- og samfundsforholdene. Rådene ønskede i flere omgang at tilskynde til at folk flyttede til større steder, hvor erhvervs mulighederne var bedre. Under krigen diskuterede Landsrådene nedlæggelse af erhvervsmæssige dårlige steder.³ De mange små steder var velegnet for en fangerkultur, men ikke hvis vægten skulle lægges på fiskeriet og det stadige fremvoksende fiskeri betød, at den spredte bosætning måtte ændres. Hvis det skulle kunne lade sig gøre at drive fiskeriet, måtte der være personer til at arbejde i fiskebehandlingsstederne og på fartøjerne. Grønlands Styrelse var overbevist om at den rette vej for Grønland var via en langsom udvikling, og tilsyneladende var

² Adolphsen & Greiffenberg, 2006, s. 1

³ Ibid, s. 2

opfattelsen at Grønland stadig var et sælfangersamfund, i hvert fald indtil efter Anden Verdenskrig. Blandt andet var der i perioder lukket for indhandling af fisk. På den anden side blev der netop åbnet op for indhandling af fisk og der var igangsat fiskeriundersøgelser i starten af det 20. århundrede. De erhvervsmæssige og økonomiske hensyn har en stor betydning for, hvor befolkningen i Grønland boede. Indtil 1920'erne var sælfangsten hovederhvervet i Grønland, og det krævede en spredt bosætning. Fangsten vedblev dog at være det vigtigste erhverv i Nordgrønland, også efter 1920'erne. I løbet af perioden fra koloniseringens start i 1700-tallet til ind i 1900-tallet blev der derfor fra myndighedernes side formået en spredt bosætning. Den kristne mission i Grønland, både den dansk-norske og den herrnhutiske (1733-1900), bevirkede en sammenhobning af befolkningen omkring missionsstationerne, så kristningen kunne gennemføres. Samtidig arbejdede Handlen altså for at sprede befolkningen, så sælfangsten kunne operere under så gunstige forhold som muligt og således, at der kunne indhandles så meget fangstudbytte som muligt, primært sælspek.⁴ Relevant i denne henseende er, at befolkningen i Grønland virkede til at ville bo tæt på indhandlingsmuligheder, sammen med andre.

Tendensen i tiden op til 1940 var at folk flyttede mod større steder, mens koloniadministrationen nølende lod dette ske, da den overordnede tankegang var at det grønlandske samfund stadig var et fangersamfund. Landsrådene diskuterede sågar det økonomisk rationelle i at flere folk boede større steder, specielt væk fra de fattige steder. Fattige steder var der, hvor enten fiskeriet eller fangsten ikke gav et tilstrækkeligt udbytte.⁵ Det lå ikke en planlagt politik bag. Det kom der imidlertid efter krigen.

Moderniseringen

Først og fremmest kan man sige, at majoriteten af de grønlandske politikere gik ind for den påtænkte modernisering, hvor dansk kultur og sprog skulle bruges til at opbygge samfundet. Augo Lynges melding i 1945 om: "vi ønsker udvikling Indenfor det danske rige og Indenfor dettes rammer til social, politisk, økonomisk og kulturel ligestillethed. Samme krav, samme pligter, samme chancer for dansker som for grønlænder, eller med andre ord, vi ønsker ud af grønlænderen at gøre en god, dansk borger. Selv om måske mange ikke vil kunne følge mig helt, tror jeg, at dette er tidens tanker hos dem, der forsøger at tænke."⁶ Lynge mente i lighed med mange i den grønlandske elite, at grønlænderne på det tidspunkt var danskerne underlegne kulturelt og dannelsesmæssigt, men at grønlænderne igennem en ansvarstagen og en aktiv indsats for udviklingen kunne bevæge sig fremad og opad. Grønlænderne var undervejs i udvikling fra at være et naturfolk henimod at blive et kulturfolk, og med tiden ville det grønlandske samfund blive ligesom det danske. Her skal det påpeges, at den grønlandske elite, altså de grønlændere, der igennem uddannelse eller arbejde havde indflydelse og status til at påvirke udviklingen, ikke nødvendigvis havde samme meninger og holdninger som den generelle befolkning. Det være sig dengang og i dag. Spørgsmålet er om Augo Lynges holdning kan tages som udtryk for, at man (dele

⁴ Diskussionen mellem handel og mission er beskrevet i Jensen, et.al., Kulturmøder ved Kap Farvel, 2012 og Finn Gads Grønlands historie

⁵ Lund Jensen, 2013 (2)

⁶ Lynge, 1945, s. 225

af den grønlandske elite) ville være ligesom danskerne og i sidste end blive danske. Det skal nok snarere tages som udtryk for, at ligestillethed er nøgleordet, men også at man nødvendigvis måtte inkorporerer kulturelle elementer hos den grønlandske befolkning for at nå dette mål. Samtidig er det relevant at undersøge om der reelt var et alternativ til den påtænkte udvikling. Kunne Grønland have gået en anden vej, eller kunne man have fortsat at leve på den hidtidige maner eller have valgt en helt tredje vej? Ville Danmark i det hele taget have givet lov til det og hvad var egentlig Danmarks interesse i at fastholde Grønland?

Spørgsmålet er ligeledes om tanken var, at alt grønlandsk skulle ud med skyllevandet, eller som andre grønlandske "tænkere" formulerede det, at man skulle være varsom med en for hurtig og for gennemgribende modernisering. Frederik Lynge advarede i hvert fald om denne fare, specielt frygtede han at fangerne og yderdistrikterne ville blive udviklingens tabere, hvilket i stigende grad netop blev tilfældet i de følgende årtier. Under alle omstændigheder, så er det på det tidspunkt let at opfatte alt grønlandsk som utidssvarende og udueligt. Men tænkte grønlænderne virkelig det – var den grønlandske kultur og sprog noget som man egentlig gerne bare ville have udskiftet med dansk ditto? En besvarelse af dette vil bero på yderligere undersøgelser, men det tror jeg personligt ikke på. Var dilemmaet om det var den danske vej eller ingen vej? Måske officielt, men reelt blev udviklingen jo netop et sammensurium af politiske tiltag, holdninger, strømninger og tilfælde. Og det skete i det forhandlingsmiljø, som udspandt sig mellem grønlandske og danske beslutningstagere og myndigheder. Der er ingen tvivl om, at magtforholdene var til danskernes fordel – pengene var danske ligesom danskerne var bedre uddannet og mere erfarne. Danskerne opfattede sig selv som naturlige overordnede i forhold til grønlænderne, der havde meget at lære omkring det at leve i et civiliseret, moderne samfund. Den mere eller mindre formulerede målsætning var, at Grønland skulle blive ligesom Danmark, kulturelt, socialt og materielt – altså et vestligt civiliseret samfund. Et Norddanmark befolket af norddanskere, men ud fra de særlige grønlandske forhold, hvilket også gav sig udslag i et lavere lønniveau, da produktionsforholdene var dårligere end i Danmark. Forhåbningen var at forskellene ville udjævne sig med tiden, og at grønlænderne også på det punkt en gang i fremtiden kunne blive reelt ligestillet danskerne.

I opløbet til nedsættelsen af Grønlandskommissionen havde mange toneangivende grønlændere formuleret sig i klare vendinger om, at Grønland burde styres på anden led. De mente, at Grønland i højere grad skulle styres fra Grønland og at grønlænderne skulle have større indflydelse. Meget få kilder tyder på, at der var ønsker om at bryde båndene til Danmark. For de allerfleste skulle Grønland opbygges i tæt samarbejde med Danmark, hvilket også var ønsket i Danmark. Danmark havde en interesse i at fastholde Grønland som en del af riget, og grønlænderne følte sig trygge ved den danske forbindelse, men ville altså også videreudvikle forbindelsen.

Rammerne

Grønlandskommission udstak rammerne for det moderne Grønland. Kommissionens opgave var: "at angive de retningslinjer, hvorefter vore landsmænd i Grønland skal vinde fuld borgerret i dette samfund, sådan at vi kan komme udover den tilstand af forskelsghøren, som var karakteristisk for

det gamle Grønland.”⁷ De grønlandske landsråd⁸ havde i 1948 givet deres accept til den forestående modernisering, der havde til hensigt om ”erhvervsmæssigt og kulturelt at komme på højde med andre nationer.” Samarbejdet i kommissionen mellem danske og grønlandske medlemmer var præget af, at man fra dansk side så det således, at de overordnede rammer skulle fastsættes af de danske medlemmer. De grønlandske medlemmer kunne herefter præge indholdet. Formanden for kommissionen Koch udtalte på et internt møde: ”Det må være kommissionens opgave for det første at søge at kortlægge alle problemer vedrørende Grønland, og her kan man næppe forvente nogen større grønlandsk indsats, idet grønlænderne utvivlsomt havde svært ved helt at overskue for eksempel de ofte meget indviklede økonomiske problemer. Efter at problemerne var belyst, måtte det dernæst være kommissionens opgave at fremkomme med forslag, og her kunne man sikkert i højere grad forvente bistand fra grønlandsk side.”⁹ Tilsyneladende var der således begrænsninger for de grønlandske delegeredes indflydelse – forhandlingerne foregik i København, og de danske embedsfolk og eksperter havde et klart mål med kommissionen. Målet var et moderne samfund opbygget efter dansk forbillede med fiskeriet som det bærende erhverv. Hvilket skulle ske i tæt samarbejde mellem Grønland og Danmark. Statsminister Hedtoft anførte, mens kommissionen var i gang, omkring behovet for en politisk kursændring at: ”Det nuværende styres formynderskab, der måske passer for et samfund af fangere, er næppe smidigt nok nu, hvor fiskefangsten er blevet hovedernæringsvej ... En dristigere politik er nødvendig. Der må nye former til, hvis vi skal gøre det muligt for grønlænderne kulturelt og materielt at komme på højde med andre folkeslag. Grønlænderne er selv parate.”¹⁰ Statsministeren var på det rene med at det grønlandske samfund var ved at ændres. Fangsten havde mistet sin betydning og befolkningen ønskede udviklingen. Samtidig var der et pres fra verdenssamfundets side omkring afvikling af kolonier. De Forenede Nationer (FN) havde i 1947 pålagt Danmark at indsende rapporter om udviklingen i Grønland. Rapporten angav, at principperne i Grønlandspolitikken udelukkende var at beskytte og udvikle befolkningen, så landet med tiden ville kunne forlade den afsondrede tilstand. Indrapporteringspligten ophørte i 1954, da Grønland blev en ligestillet del af det danske rige ved Grundlovsændringen i 1953. De to grønlandske folketingsmedlemmer, Augo Lyng og Frederik Lyng, bevidnede overfor FN i 1954, at integrationen i det danske rige var foregået med befolkningens støtte.¹¹

Grønlandskommissionen antog, at der allerede forud for kommissionsbetænkningen var flere tendenser, der sammen med anbefalingerne fra kommissionen, ville understøtte en mere koncentreret befolkning. Kommissionen så, at befolkningen søgte mod Midtgrønland (Paamiut –

⁷ Brun, 1948, s. 6

⁸ Landsrådene blev slået sammen i 1951 – indtil da var der et råd for hver af de to landsdele (nord og syd). Rådene holdt dog flere fællesmøder, startende i 1940. Mødet i 1948 var således også et fællesmøde.

⁹ Mødenotat 17. marts 1949, Hedtofts arkiv, ABA

¹⁰ Hedtoft i Arbejdernes Almanak 1949, Hans Hedtofts arkiv, ABA

¹¹ Efterfølgende har Grønlands indlemmelse i det danske rejst flere diskussioner, blandt andet efter Den Nordatlantiske Gruppens rapport ”The Right to National Self-Determination” (2004) og DIIS’ ”Afvikling af Grønlands kolonistatus 1945-54” (2007).

Sisimiut), hvor potentialet for erhvervsmæssig fremgang var størst. Erhvervsomlægningen fra fangst til fiskeri var den overordnede grund til at bosættelsesmønstret var på vej væk fra den spredte bosætning, men også befolkningens ønske om at være tættere på uddannelse, service og kulturliv trak i denne retning. Kommissionen arbejdede ud fra, at en organisering af bosættelsesmønstret ville lette overgangen mod et moderne samfund.¹² Kommissionen antog, ud fra stedernes erhvervsmæssige potentiale, at der kunne blive tale om at nedlægge distrikter og steder. Distrikter i Nanortalik, Upernavik og Uummannaq forventedes således nedlagt.¹³ For de to sidste vedkommende, fordi sælfangsten var i tilbagegang overalt (hvilket dog ikke kom til at holde stik¹⁴). I de følgende år steg sælfangsten tværtimod, og en af Landsrådet nedsat befolkningskommission (oprettet i 1953) konkluderede i deres 1957 rapport, at der stadig var grundlag for en spredt bosætning i Upernavik og Uummannaq. Befolkningskommissionen anså, at så længe modtagerbyer ikke var klargjorte og at tilflytterne formentlig ville blive arbejdsløse, så burde myndighederne vente med at presse på for offentligt initieret flytninger. Koncentrationspolitikken burde således ikke blive praktiseret i fangst-områderne.¹⁵ Derudover var beskæftigelses mulighederne væsensforskellige den nordlige og sydlige del imellem, og politikken burde rettes ind efter dette.¹⁶ Året før havde Landsrådet diskuteret det forhold, at den eksisterende viden om en række steders fremtidige muligheder var utilstrækkelig, og at forberedelserne til at koncentrere befolkninger var så få, at det ikke var hensigtsmæssigt at ændre bosætningsmønstret for radikalt.¹⁷

Grønlandskommissionen havde ligeledes anbefalet en affolkning af Nanortalik-området, og både det område og det nordlige område blev behandlet på landsrådsmødet i 1951.

Aappilattoq i nærheden af Nanortalik var udset til lukning af Grønlandskommissionen, hvilket også havde været Nanortaliks sysselråds henstilling i 1949. Det lokale landsrådsmedlem Jacob Nielsen forelagde overfor Landsrådet i 1952 i stedet, at manglende investeringer var grunden til stedets kår og at stedets beboere ikke ønskede at flytte. I stedet ønskede beboerne investeringer, så de rige torskeforekomster kunne udnyttes. Året efter kom meldingen fra myndighederne i København om stedets fremtid. Det blev et nej, men Landshøvding Lundsteen bevirkede ikke desto mindre at spørgsmålet igen blev taget op i 1954. Lundsteen mente, at de forelagte tal og den positive melding fra området talte imod en nedlæggelse. Aappilattoq havde faktisk den største produktivitet pr. fisker, men også den ringeste fiskehuskapacitet. Og manglende faciliteter pga. manglende investeringer kunne muligvis udbedres. Ved landsrådsmødet i 1952 oplæste Jacob Nielsen et brev fra beboerne, der ønskede at stedet blev udbygget – da der fandtes ”guld” på havbunden.¹⁸ Sagen berørte et principielt forhold ved hele moderniseringen. Idéen fra Grønlandskommissionen, og dermed også fra myndighederne i København, var at

¹² G-50, bind 1, s. 22-23

¹³ Det drejede sig om 2000 mennesker, 1/10 af befolkningen i Vestgrønland. G-50, bet. 5, s. 22-24

¹⁴ Befolkningssituationen i Vestgrønland, 1963, s. 9 – mere herom længere nede.

¹⁵ Beretninger vedrørende Grønland, 1957, s. 19

¹⁶ Adolphsen & Greiffenberg, 2006, s. 3

¹⁷ Landsråds forhandlinger, 1952, s. 88-91, 214-226

¹⁸ Ibid., s. 221

moderniseringen skulle ske så hurtigt som muligt, og så gennemgribende som muligt. Altså skulle der kun investeres i de større byer. Hvis der blev givet grønt lys til en fortsættelse af Aappilattoq, så ville der også følge andre investeringer med, bl.a. til skole, sygehusfaciliteter o.a. og det talte imod hele moderniseringstanken.¹⁹

I praksis skete der det, når et givet sted var besluttet nedlagt, at der blev iværksat en oplysningskampagne overfor beboerne. Kampagnen redegjorde for de fordele, der var ved at bo færre og større steder. Embedsfolk og politikere formandede samme tanke, når de tog til disse steder og beboerne fik oplyst, at de ville få finansiel støtte til flytningen, blandt andet via boligstøttebekendtgørelsen. De, der stod for at flytte fra de nordlige Upernavikdistrikt, blev garanteret et hus ved det nye sted, de fik betalt flytteudgifterne og landsrådet bevilligede derudover en kontant starthjælp på 1000 kr., senere forhøjet til 1500 kr.²⁰ Steder, der blev skønnet som nedlukningsparate, kunne ikke få tildelt husbygningslån.²¹ Steder, der blev skønnet uden fremtid erhvervsmæssigt, kunne ikke beholde de faciliteter såsom butik, skole eller lignende. Så hvis disse faciliteter ikke fandtes på steder, hvor folk ville blive boende, så måtte man leve med afsavnet. Officielt måtte befolkningen ikke tvinges til at fraflytte nedlukningsønskede steder, men kæmneren i Upernavik, Helge Knudsen skriver i 1955, at landshøvdingen, landsrådsmedlemmer, kommunalbestyrelses-formand i 1953 i Kullorsuaq var gået til værks således; et udpeget fangerråd blev indkaldt til møde, hvorefter der blev holdt et møde med hver enkelt familie. Knudsen skriver at: "Om tvang var der ikke tale om, om end vi ud fra vore oplysninger kunne danne os indtryk af, hvem der burde overtales [til at flytte – JH]."²² Formentlig har det været følt som tvang af beboerne, mens myndighedspersonerne nok snarere har set det som en henstilling. Kullorsuaq var et depotsted i Upernavikdistrikt med omkringliggende små pladser, og hensigten fra myndighedernes side var at flytte beboerne til Aasiaat i Diskobugten. De produktive fangere på stedet ønskede imidlertid ikke at flytte. Et større antal familier endte alligevel med at flytte til Diskobugten-området, og i 1963 undersøgte Udvalget for Samfundsforskning i Grønland, hvordan det var gået disse familier. Familierne havde oplevet en række mindre heldige forhold, blandt andet var der blevet set skævt til dem, da de talte med en anden accent end den lokale og at de fik tilkendt nye boliger, mens de lokale beboere måtte klare sig med deres gamle boliger. De tilflyttede kendte ikke fangstforholdene de nye steder, og klarede sig derfor dårligere og afslutningsvist anbefalede udvalgets rapport, at: "den væsentligste betingelse for at opnå en eventuel yderligere koncentration af befolkningen – hvad enten man direkte opfordrer til flytning eller ej – må være, at der på tilflytningsstederne sker en udbygning af faciliteter og goder i videste forstand, således at der gives disse steder en tiltrækningskraft, der kan mere end opveje de faktorer, der trækker i retning af at holde befolkningen tilbage på de steder, der ønskes nedlagt."²³

¹⁹ Sachse, 1983, s. 7-18

²⁰ Knudsen, 1955, s. 48

²¹ Nellemann & Kronborg, 1963, s. 243-244

²² Knudsen, 1955, s. 48

²³ Befolkningssituationen i Vestgrønland, 1963, s. 72

En dansk politik?

I eftertiden er politikken blevet opfattet som dansk initieret og forfejlet, netop fordi politikken ikke havde rod i grønlandske ønsker og i den grønlandske kultur. Faktisk viser kilderne, at Landsrådene havde klare holdninger til politikken, og at de et langt stykke hen af vejen støttede tanken bag – nemlig at det økonomisk rationelle var at befolkningen boede færre og større steder. Dog var en af baggrundene for Landsrådets Befolkningskommission, at de gennemførte flytninger var dårligt organiseret, blandt andet var tilflytningsbyerne ikke parate. Nedsættelsen af Befolkningskommissionen var ikke udtryk for en kritik af selve politikken, men mere et ønske om indflydelse på selv udformningen og at politikken blev ført ud fra befolkningens ønsker. Kommissionen inddrog de lokale myndigheder i bedømmelsen af steder, og stod altså i klar modsætning til en fra København centraliseret styring af politikken. Landsrådet indtog således en aktiv tilgang til politikken ved selv at indsamle og bearbejde materiale, i stedet for at få præsenteret et færdigt udkast til udtalelse.²⁴ Et andet punkt som efterhånden viste sig mellem de anbefalinger som Grønlandskommissionen havde givet og dem som Landsrådet efterfølgende formulerede var i forhold til tempoet. Altså, hvor hurtigt Grønland skulle moderniseres. Her ønskede Grønlandskommissionen det gennemført så hurtigt som muligt, mens landsrådet hellere så det forberedt bedre og i et langsommere tempo, så det kunne forløbe så nænsomt for befolkningen som muligt. Befolkningskommissionen bevirkede ligeledes, at de nordlige distrikter blev frataget kravet om fraflytning, da sælfangsten udviste en stigende tendens. Så længe tilflytningsbyerne ikke kunne honorere tilflyttere med bolig og job, gav det samtidig god mening at vente, da beboerne i det nordlige distrikt kunne fortsætte at ernære sig ved fangst. Et andet spørgsmål i forhold til den førte politik var, hvordan den påvirkede den almene befolkning. Jeppson anfører, at befolkningens holdninger er svære at identificere, især fordi denne gruppe ikke formulerer sig på skrift i eksempelvis aviserne i perioden.²⁵

Planerne smuldrer

Udviklingen indenfor fiskeriet, der var udset som det økonomiske fundament for det moderne Grønland, forløb ikke som planlagt. Kommissionsbetænkningen fra 1950 (G-50) havde opereret med at danske fiskere ville gøre deres indtog, og specielt investere i opbygningen af et moderne industrielt fiskeri. Det skete ikke i fornødent omfang. En industrialiseringslov blev vedtaget i 1959 i det danske folketing, og havne, elværker og fiskefabrikker skulle med statslige penge opbygge en infrastruktur, der kunne facilitere det ønskede fiskeri. Den hidtidige plan om, at det udelukkende var åbentvandsbyer, der skulle satses på, blev for så vidt udvidet, da også byer i Diskobugten blev inkluderet i industrialiseringsplanerne, på grund af de store rejeforekomster der var fundet her.²⁶

²⁴ Sachse, 1983, s. 13 og 18

²⁵ Henriksen, 2012, s. 10 har samme udlægning om, at debatten om bosætningsmønsteret mangler bygdebefolkningens røst.

²⁶ Adolphsen & Greiffenberg, 2006, s. 4

Et relevant punkt er dog, at der højst sandsynligt var forskel på hvordan den almene grønlandske befolkning og den grønlandske elite forholdt sig til moderniseringen og især til koncentrationspolitikken. Niels Højlund skriver i en kronik i 1965, at for mange i Grønland føler sig udenfor indflydelse. Denne manglende indflydelse relaterer han til de sociale konflikter og det misbrug, der finder sted i Grønland. Samtidig er der en uafklarethed omkring, hvad man vil i Grønland. Skal Grønland være dansk, eller skal der findes en gylden mellemvej, hvor det grønlandske får en større rolle? Højlund mente, at der var behov for en folkelig rejsning i Grønland førend problemerne blev udbedret.²⁷ Hvilket man kan sige også kom i den følgende tid, med indførelsen af Hjemmestyre og senere Selvstyre. Forskellene i holdninger hos henholdsvis den almene befolkning, som især var dem som blev forflyttet og den grønlandske elite i forhold til moderniseringen er et underbelyst emne, som bør undersøges yderligere.

Erhvervspolitikken har en stor indvirkning på bosættelsesmønstret. Indtil Anden Verdenskrig var det grønlandske samfund afskærmet og beskyttet mod omverdenen. Samfundet blev opfattet som et fangersamfund, selvom fiskeriet siden starten af 1900-tallet havde fået stadig større betydning. Den spredte bosætning var således udgangspunktet for samfundsopbygningen, men i takt med at fiskeriet tillægges en større betydning, så skifter de politiske ønsker for hvordan befolkningen boede. Den Store Grønlandskommission angav således et industrielt fiskeri som det økonomiske fundament for det moderne Grønland, og det betød at befolkningen måtte koncentreres. Den konkrete udførelse af politikken har efterfølgende afstedkommet en del kritik; ønskede folk at flytte fra steder, der ikke blevet skønnet rentable eller blev de tvunget eller overtalt? Kilderne fra myndighederne angående udsete fraflytningssteder angiver i hvert fald, at selvom de udsete fraflyttere ikke umiddelbart kunne se pointen i at flytte, så ville de med tiden forstå, at det var det bedste for dem. Landshøvding P.H. Lundsteen udtalte eksempelvis i 1953: "Jeg tror slet ikke man herhjemme behøver at være ængstelig for Udviklingen paa Grønland – Grønlænderne skal nok klare sig og følge med."²⁸ Tankegangen, hvis man tager landshøvdingens ord for pålydende var altså, at den danske stat nok skulle modernisere Grønland og at det med tiden ville blive bedre. Imødekommelse af den manglende forståelse for koncentrationspolitikken hos den almene befolkning er klart et af de fejlgreb som skete. Højst sandsynligt skulle der have været en større grad af oplysning, eller dialog mellem befolkningen og myndighederne omkring pointen for politikken. Hverken myndighederne i København, eller de relevante grønlandske råd, ønskede at der skulle blive tale om tvangsflytninger. Tværtimod skulle flytningerne ske af frivillighedens vej, men hvis de berørte ikke forstod, hvad det gik ud på, så var det svært at gå med til noget. Forløbet efter 1950 er behæftet med en del tilfælde, hvor de flyttende har følt flytningen som tvunget. Men hvad med dem, der selv ønskede at flytte – hvad var deres bevæggrunde? Ønsker de at være tættere på et kulturliv, eller var det udsigten til fast arbejde, eller en bedre bolig, der tiltalte? Hvis man er blevet forflyttet, er det så den manglende følelse af kontrol over eget liv, der nager stadig mange år efter?

²⁷ Højlund, 1965

²⁸ Fra Sachse, 1983, s. 18

Qullissat

I 1972 blev kulminebyen Qullissat lukket. På et tidspunkt havde byen 1400 indbyggere, hvilket udgjorde en af de største byer i Grønland. Grunden til lukningen var kulminens dårlige økonomi, og at olie i stigende grad udkonkurrerede kullet som opvarmningsmiddel i Grønland. Grønlandskommissionen havde diskuteret kulminens fremtid allerede i slutningen af 1940'erne og havde anbefalet en gradvis aftrapning af kulbrydningen, og dermed en lukning af byen. Det kunne bedre betale sig at importere engelsk kul, der tilmed var af bedre kvalitet.²⁹ Koreakrigen (1950-53) bevirkede dog i første omgang, at der blev igangsat rationaliseringsundersøgelser, da selvforsyning blev et vigtigt punkt i den usikre situation.³⁰ Byen var speciel, da storset alle var beskæftiget på den ene eller anden måde med kulbrydningen, i modsætning til andre byer i Grønland med en større erhvervmæssig spredning, og byen havde en karakteristisk kultur. Et kommunistisk parti opstod i byen, ligesom den første arbejderorganisering skete her.³¹ I løbet af 1950'erne fortsatte spørgsmålet om en eventuel lukning at rumstere, og endelig i 1966 indstillede Grønlandsrådet en lukning. Beslutningen blev året efter tiltrådt af Grønlands landsråd.³²

I 1965 udtalte Peter Mørch fra Qullissat sig i frustration over, at befolkningen ikke blev inddraget i diskussionen om en eventuel lukning: "Administrationen af Grønland er efterhånden helt i embedsmændenes hænder. Den jævne befolkning har ikke noget at sige. Afgørelserne gemmes eller hemmeligholdes, og den almindelige borger bliver ikke orienteret. Men Grønlands administration må ikke længere være embedsmændenes sag alene. Den jævne befolkning må drages ind i det som medansvarlige borgere, hvis synspunkter man skal tage hensyn til. Hvis samarbejdet ikke skal tage skade, og hvis man i Grønland ikke skal opleve cubanske tilstande, må der snarest ske en afgørende ændring i landets administration."³³

Lukning en af byen blev for mange symbolet på en forfejlet moderniseringspolitik, og på et Grønland styret fra København,³⁴ og bidrog til den politiske mobilisering i Grønland som skete i 1970'erne, og som ultimativt førte til indførelsen af Hjemmestyre i 1979. Rockbandet Sume retter i en af deres sange en kritik af de markedsøkonomiske kræfter (profitjag)³⁵, der var baggrunden for lukningen af kulminebyen – tænkte man på de menneskelige konsekvenser?

Hjemmestyre

Indførelsen af Grønlands Hjemmestyre i 1979 var den foreløbige kulmination på en lang proces mod større selvbestemmelse. Et Grønland, styret fra Grønland af grønlændere. Indenfor

²⁹ G-50, bind 1, side 5 og 18 – en senere undersøgelse finder dog frem til, at kullet slet ikke er af så dårlig kvalitet, som ellers antaget. Haagen, 1977, s. 14

³⁰ Befolkningssituationen i Vestgrønland, 1963, s. 23-24

³¹ Haagen, 1977, s. 7 og Carlsen, 2003, s. 29

³² Jensen, 2016

³³ A/G 9. 12. 1965, s. 12

³⁴ Sachse, 1983, s. 77

³⁵ Se Olsen, 1987, s. 235

rammerne af Hjemmestyreløven³⁶ fik Landstinget retten til at lovgive, og Landsstyret, som valgtes af Landstinget, fik ansvaret for den praktiske udformning af den førte politik. Siumut blev den store vinder af det første landstingsvalg – ud af 21 sæder i Landstinget vandt Siumut de 13. En af grundene til Siumuts sejr var opbakningen fra yderdistrikterne. Siumut fik 46 % af stemmerne, mens Atassut fik 42 %, men kun 8 mandater. Valgsystemet var således, at yderdistrikterne forholdsvis havde større indflydelse. Yderdistrikterne havde således fem mandater, men hvert mandat havde færre vælgere bag sig end mandater fra de større valgkredse. Jonathan Motzfeldt, Siumut-formanden sagde efter valgsejren, at partiet så: ”det som en alvorlig pligt at gøre noget særligt for disse [bygder og yderdistrikter].”³⁷ Bygderne og yderdistrikterne havde i en årrække været forfordelt omkring offentlige investeringer, og Siumut arbejdede for at ændre den økonomiske politik og indføre en mere fællesskabsorienteret politik, hvor Grønland udenfor de større byer blev udviklet. Et landsstyreområde for bygder og yderdistrikter blev oprettet – og i det følgende årti steg investeringerne i yderdistrikterne. Befolkningen udenfor byerne kom til at repræsentere det ”ægte” grønlandske og forvalte den oprindelige grønlandske identitet, i modsætning til de fordanskede grønlændere i byerne.³⁸ Hjemmestyrets indførelse betød på flere planer, at grønlænderne nu kunne identificere sig selv. Spørgsmålet er så om det var et trodsreaktion på den hidtidigt førte daniseringspolitik?

Et skifte i forlængelse af en økonomisk svær tid, hvor fiskeriet oplevede røde tal, bevirkede imidlertid, at den hidtidige solidaritet overfor yderdistrikterne fra Hjemmestyrets side begyndte at vige.³⁹ Landsstyreområdet blev nedlagt i 1990. Ensprissystemet blev i samme periode et politisk diskussionsemne. Kritikkerne af systemet mente, at det virkede hæmmende på den økonomiske udvikling. Grønland var et lille marked med store afstande og dermed dårlig rentabilitet. De svære erhvervsmæssige udfordringer henførte opmærksomheden på rationaliseringer og effektiviseringer, Kåre Henriksen har imidlertid påpeget i Grønlands bygder (2012), at der er behov for en folkelig debat i Grønland, hvor der kan afklares hvad det er for et samfund Grønland vil være. Henriksen ser et potentiale i en decentral strategi, hvor lokale personer og ressourcer udnyttes i langt bedre grad end det gøres i dag. En af de afgørende forudsætninger er at myndigheder bliver bedre til at koordinere og udvikle mulighederne, i stedet for at arbejde ud fra egen vindings skyld.⁴⁰ Jeppson stiller i den forbindelse spørgsmålet om man bør tænke samfundet anderledes end kun ud fra økonomiske betragtning. Bygderne har stor betydning for de menneskelige og kulturelle ressourcer, og det bør også tages med i betragtningen.⁴¹

³⁶ Lov nr. 577 af 29. november 1978 om Grønlands Hjemmestyre

³⁷ A/G, 12.04.1979, s. 1

³⁸ Forchhammer, 1997, s. 223

³⁹ Skydsbjerg, 1999, s. 94

⁴⁰ Henriksen, 2012, s. 384

⁴¹ Jeppson, 2009, s. 6

På sin vis fortsattes koncentrationspolitikken efter 1990.⁴² Landsplanredegørelsen fra det år anbefalede en fravigelse fra princippet om en ensartet udvikling i hele landet og der blev i stedet satset på fire vækstbyer; Qaqortoq, Nuuk, Sisimiut og Ilulissat. Markedsøkonomi og økonomisk selvårenhed var nøgleordene, og her blev yderdistrikterne set som økonomiske byrder.⁴³

Afslutning

Historien om koncentrationspolitikken i Grønland er også historien om Grønlands modernisering og de konsekvenser moderniseringen havde på landet beboere. Det er også historien om de grønlandske ønsker om i højere grad, at kunne påvirke egne forhold. Moderniseringstanken havde som slutmål, at Grønland blev et civiliseret, vestligt samfund. Det krævede en større koncentration af befolkningen. Udviklingen viser imidlertid, at det ikke lod sig gøre uden vanskeligheder. De grønlandske politikere var et langt stykke hen af vejen enige i koncentrationspolitikken, men efterhånden voksede kritikken af moderniseringsprocessen. Reel ligestilling, hvilket mange egentlig havde regnet med, at indlemmelsen i 1953 ville betyde, var i lang tid ikke mulig. Grønlands økonomiske formåen var ikke til det. Landets borgere mærkede ganske direkte forskelsbehandlingen. At være grønlandsk var ikke nok, hvis Grønland skulle være et moderne civiliseret samfund, tværtimod måtte man blive noget andet. Hvilket naturligt nok affødte frustrationer og ønsker om ændrede forhold. Ønsket om et mere grønlandsk Grønland, styret fra Grønland af grønlændere er i mange henseender indfriet. Den første Hjemmestyretid så en øget fokus på bygder og yderdistrikter – og den økonomiske politik.

Der er stadig en relativt stor bosætningsmæssig spredning, om end den er langt mindre end eksempelvis i 1950. Er slutmålet at Grønlands befolkning med tiden skal bo i få store byer, eller kan det lade sig gøre at fortsætte den spredte bosætning? Sidstnævnte kræver at potentialet udnyttes bedre, end det gøres i dag.

Denne tekst har på et overordnet plan beskæftiget sig med koncentrationspolitikken i Grønland. Østgrønland var også berørt af politikken, hvilket blandt andet Jeppson (2009) har behandlet, ligesom tvangsflytningen af Thulebefolkningen i 1953 kan siges at være en del af samme kompleks.⁴⁴ Thuletvangsflytningen havde dog også en sikkerhedspolitisk dimension. I det hele taget bør Danmarks interesser i Grønland være adskillelige undersøgelser værd. Hvilken baggrund var der eksempelvis i at Danmark i forbindelse med Grønlands modernisering fastholdt Grønland som en del af riget? Det var ikke billigt, og forbindelsen til USA og udlejningen af området, hvor Thulebasen i dag ligger, er ikke noget der egentlig er boret særlig meget i.

Litteraturliste:

Beretninger vedrørende Grønland, 1957, nr. 6 – rapport fra Befolkningskommissionen.

⁴² Forchhammer, 1997, s. 220

⁴³ Jeppson, 2009, s. 5-6

⁴⁴ Se Aqqaluk Lyngé, The right to return, 2002 eller Per Walsøe, Thule farvel, 2002

Bornemann, Claus (1969): udviklingsproblemer i Grønland, I: Grønland, 1969, nr. 12, s. 367-375.

Bornemann, Claus (1981): Var Hans Hedtoft imperialist? I: Grønland, 1981, nr. 3, s. 65-94.

Forchhammer, Søren (1997): Gathered or dispersed? : four decades of development policy debate in Greenland, Ph.D. Afhandling, Københavns Universitet, Institut for Eskimologi, 1997.

Adolphsen, Jes B. & Greiffenberg, Tom

- (1998): The planned development of Greenland 1950-79, ISP, nr.230, 1998.

- (2006): Bosætningsmønstre og lokaliseringspolitik, paper præsenteret på konference, 2006.

Brun, Eske (1948): Forskelgøren, som nu skal være forbi, I: Kalâtdlit december 1948, s. 5-6.

Carlsen, Aksel V. (2003): Organiseringen af en grønlandsk arbejderbevægelse, I: kultur- og samfundsforskning 2003, Ilisimatusarfik, s. 21-42.

Dahl, Klaus (1951): Den økonomiske udvikling på Grønland i det 20. århundrede, I: Ledelse og Erhvervsøkonomi/Handelsvidenskabeligt Tidsskrift/Erhvervsøkonomisk Tidsskrift, Bind 15, 1951, s. 97-105.

Dalager, Peter (1949): Er det nødvendigt at samle Grønlands befolkning ved færre bopladser, Det Grønlandske Selskabs Årsskrift 1949, s. 57-64.

Grønlands Kommissionens

- betænkning 1: Indledning Placering og udformning af bebyggelser Den fremtidige anlægsvirksomhed

- betænkning 2: politiske og administrative forhold retsplejen

- betænkning 5: Erhvervs-mæssige og økonomiske forhold

København, februar 1950

Grønlands Landsråds forhandlinger, diverse år.

Grønlandsudvalget af 1960 (1964), Betænkning fra Grønlandsudvalget af 1960, 1964.

Haagen, Birte (1977): Qutdligssat: en kulmine i Grønland: om nedlæggelsen af kulbruddet og byen, Birte Haagen, 1977.

Heinrich, Jens (2012): Eske Brun og det moderne Grønlands tilblivelse, Inussuk, 2012.

Henriksen, Kåre (2012): Grønlands bygder - økonomi og udviklingsdynamik, ph.d.-afhandling, Aalborg Universitetscenter, Institut for Planlægning, 2012.

Højlund, Niels (1965): I: Politiken, 15. april, 1965.

Jensen, Einar Lund (2016): upubliceret manuskript, Gads Koloni Historie, Grønland, 2016.

Jeppson, Steen (2009): Befolkningskoncentrationer, den ultimative, rette løsning? Behovet for et alternativ, nødvendigheden af en balance mellem økonomisk bæredygtighed, og menneskelig udvikling. Speciale, Ilisimatusarfik, 2009.

- Knudsen, Helge (1955): Problemer under afvikling, I: Grønland, 1955, nr. 2, s. 47-54.
- Krag, J.O. (1966): Statsminister J.O. Krags tale i Grønlands Radio, 1966, I: Grønland, 1978, nr. 1, s. 37-43.
- Lyng, Augo (1945): Omkring „det nationale“, I: Grønlandsposten, 1. november, 1945, s. 223-225.
- Lyng, Ulla (1991): Hvad med bygderne – blev planerne til virkelighed? Speciale, Ilisimatusarfik, 1991.
- Lundsteen, P.H. (1954): Befolkningsflytninger i Grønland, I: Grønland, 1954, nr. 4, s. 129-142.
- Lund Jensen, Einar.
- (2013): Bosættelsespolitik i Grønland - diskussionen om forandringer i bosættelsesstrukturen 1900-1950, I: Grønland, nr. 4, 2013, S. 264-281.
- (2013)(2) Bosættelsespolitik i Grønland 3 ny politik, I. Sermitsiaq, nr. 10, 2013.
- Mikkelsen, Ejnar (1965): Scoresbysund kolonien. I, I: Grønland, 1965, nr. 11, s. 369-378.
- Mørch, Peter (1965): ikke embedsmændenes sag alene, A/G 9. 12. 1965, s. 12.
- Nellemann, George & Kronbor, John (1963): Bebyggelsespolitik og befolkningsudvikling i Vestgrønland, I: Grønland, 1963, nr. 7, s. 241-257.
- Nielsen, Bent (1996): Forandring og fremsyn, DGS, 1996.
- Olsen, Kristian (1987): Du skal elske dit barn og respektere det, I: Grønland, 1987, nr. 8, s. 232-237.
- Sachse, Eivin (1983): Landsrådet og koncentrationspolitikken – en undersøgelse af Grønlands landsråds holdning til lokaliseringspolitikken i Grønland 1951-71, speciale.
- Skov, Ole (1966): Flytningen af Thule svar til fhv. departementschef Eske Brun, I: Grønland, 1966, nr. 11, s. 397-400.
- Sørensen, Aksel Kjær (1983): Danmark-Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1983.
- Sørensen, Bo Wagner & Forchhammer, Søren (2014): byen og bygden, I: Dansk sociologi, årg. 25, nr 4, 2014, s. 13-33.
- Udvalget for samfundsforskning i Grønland (1963): Befolkningssituationen i Vestgrønland, København, 1963.
- Walsøe, Per (2003): Thule farvel - tvangsflytningen i 1953, Tiderne skifter, 2003.

Winther, Gorm (redaktør)(2004): Demokrati og magt i Grønland – magtudredningen, Aarhus Universitetsforlag 2004.